

УДК 930.253:82.09

Г. В. КАРПІНЧУК*

“ПРОЖИВ ЖИТТЯ МУЧЕНИКА ЗА УКРАЇНУ...”

Подано огляд архівних матеріалів 1920–1960-х рр., серед яких і невідомі на сьогодні, вченого-шевченкознавця Михайла Михайловича Новицького (1892–1964), що зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України.

Ключові слова: архів М. Новицького; рукописи; автографи; видання творів Тараса Шевченка; шевченкознавство; праці із шевченкознавства.

М. М. Новицький.

В історію українського літературознавства Михайло Михайлович Новицький (3.10.1892–29.03.1964) увійшов, перш за все, як шевченкознавець: він досліджував біографію великого українського поета, вивчав текстологію його творів, був редактором і упорядником видань Т. Шевченка та автором коментарів до них.

Шевченкознавству вчений віддав понад сорок років (1921–1964). Однак, за життя М. Новицького його наукові праці не були повністю опубліковані. А тому найголовнішим джерелом для виявлення невідомих літературознавцям матеріалів ученого є архів, що зберігається у Цен-

тральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України (далі – ЦДАМЛМ України), ф. 1, оп. 1. Після смерті чоловіка його передала Раїса Павлівна Товстуха-Новицька (1967–1968).

У цьому архіві зберігаються: статті, рецензії, покажчики, коментарі, нотатки, рецензії-відгуки на його шевченкознавчі праці, а також біографічні матеріали, епістолярій ученого та його родини (490 од. зб.).

Наукова діяльність М. Новицького розпочалася на початку 1920-х рр.

* Карпінчук Галина Володимирівна – аспірантка Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Саме тоді, як відомо, відбулося становлення шевченкознавства як науки (вперше термін “шевченкознавство” використав В. Коряк 1921 р. у статті “Шевченківське засідання Харківської філії Українського наукового товариства” [5, 142]). На той час М. Новицький – випускник Історико-філологічного факультету Першого Петроградського університету (Санкт-Петербурзький державний університет), був прийнятий на посаду старшого наукового співробітника Комісії для видань пам’яток новітнього українського письменства Історико-філологічного відділу, який діяв при АН УРСР з 1918 р. до 1926 р. Науковий світогляд молодого вченого формувався в оточенні С. Єфремова, Ю. Меженка, М. Плевако, П. Филиповича, В. Міяковського та ін. З 1926 р. М. Новицький вступає на навчання до аспірантури новоствореного Інституту Тараса Шевченка (київської філії). Темою його кандидатської дисертації стало дослідження “Шевченко і общество “Мочиморди””, першу публікацію із якого під назвою ““Мочиморди” перед судом сучасників і досліду” він надрукував 1930 р. [7, 123 – 145]. На жаль, в архіві повністю відсутні матеріали роботи, є тільки запис про назву кандидатської дисертації [11, од. зб. 376]. Очевидно, вони були просто знищені, зважаючи на те, що згодом ця тема взагалі була заборонена. В архіві відсутні також всі праці вченого, надруковані до арешту: “Арешт Шевченка в 1859 р.” (1924), “Шевченко в процесі 1847 р. і його папери” (1925), “До історії арешту Шевченка 1850 р.” (1925), “З листування Т. Г. Шевченка” (1926), “З історії Оренбургського арешту Шевченка” (1929), “Біографічні про листи до Шевченка нотатки” (1929) та ін.

М. Новицький-текстолог до арешту був автором статей: “Поєма Т. Шевченка “Мар’яна-Черниця”” (1924), “До тексту Шевченкового “Кобзаря”” (1924) та ін. Цих праць також не виявлено.

За участю М. Новицького було надруковано понад двадцять видань творів Т. Шевченка. Відомо, що його творча праця була тісно пов’язана із С. Єфремовим. Разом вони підготували та видали у 1927 р. зібрання “Поєзія: У 2 т.” Т. Шевченка. М. Новицький був також у групі науковців, які готували до друку “Журнал (Щоденні записки)” (1927) та “Листування” (1929) з ПЗТ: У 8 т. Т. 3, Т. 4. Ним було упорядковано понад чотириста листів поета та листів до нього. У четвертому томі ПЗТ, де надрукований “Щоденник” за високою оцінкою рецензентів “вперше подано первісні варіанти тексту, понад 650 сторінок займають у томі докладні й ґрунтовні коментарі, написані самим редактором (М. Новицьким – Г. К.) та залученими ним до праці співробітниками, фахівцями з різних галузей науки” [12, 319].

З матеріалів, що стосуються видань творів Т. Шевченка, в архіві залишилися тільки окремі автографи коментарів М. Новицького та покажчики до видань: “Покажчик до листування Шевченка Т. Г.” (од. зб. 31), “Коментарі до власних імен з творів Шевченка Т. Г.” (од. зб. 20),

“Коментарі до поетичних творів” (од. зб. 25), “Коментарі, тлумачення слів, уривків поетичних та прозових творів Шевченка Т. Г.” (од. зб. 26).

М. Новицький також працював над підготовкою до друку ПЗТ: У 14 т. В ЦДАМЛМ України зберігаються матеріали, що свідчать про його активну участь у підготовці цього видання. Але коли вийшли перші два томи цього зібрання (1935–1937) за редакцією В. Затонського, А. Хвилі та Є. Шабліовського, то ім'я вченого в них не було зазначено. (Пізніше шевченкознавчі матеріали М. Новицького із вказівкою на його авторство використано у виданні творів Т. Шевченка у шести томах (К., 1963–1964) та в останньому академічному виданні ПЗТ: У 12 тт. (К., із 2003), де у першому, другому та шостому томах надруковані його коментарі до “Мар’яни-черниці”, “Відьми” і до окремих листів Т. Шевченка).

Працюючи в академічному шевченкознавстві, М. Новицький час від часу був упорядником окремих видань творів Т. Шевченка для масового читача: “Єретик” (Х.–К., 1927; 1928), “Наймичка” (К.–Х., 1927), “Гайдамаки” (Х., 1928), “Кавказ” (Х., 1934).

У поле зору і нагляді НКВД М. Новицький потрапляє після арешту 1929 р. С. Єфремова (липень) і В. Міяковського (вересень). Справу на нього відкрито 29 лютого 1929 р. [2, 7]. На той час, продовжуючи працювати в Інституті Тараса Шевченка, він брав участь у роботі Комітету для видань Шевченківських творів при II відділі ВУАН, зокрема, у підготовці до друку “Словника Шевченкових знайомих”. У цьому виданні планувалося зібрати і подати інформацію про понад дев’ятсот персоналій – оточення Т. Шевченка. Загальний обсяг його напрацювань із цієї тематики становить понад 300 сторінок. Тут матеріал про сучасників Т. Шевченка подано в алфавітному порядку від літери “А” – до літери “О” (од. зб. 107, 108).

Навесні 1931 р. через ідеологічні перестороги роботу над словником було припинено. Із цього приводу тоді М. Новицький зауважив “... коли Президія Комісії Шевченкознавства в Харкові, навесні цього року, винесла постанову про припинення роботи над “Словником”, то цею постановою вона позбавила лише Київську філію від нового прориву на фронті Шевченкознавства” [9, од. зб. 367].

У 1934 р. ученого звільняють із Інституту Тараса Шевченка з такою мотивацією “... в зв’язку з реорганізацією Академії наук та ліквідацією окремих комісій” [8, од. зб. 361]. М. Новицький залишається без роботи. Підробляє тим, що виконує окремі замовлення з наукової роботи співробітників Інституту літератури (редагує твори Т. Шевченка, готує коментарі, консультує шевченкознавців).

26 грудня 1937 року М. Новицького заарештували. Як інших представників української інтелігенції, його звинуватили за статтею 58 (контрреволюційні дії проти радянської влади). Історію арешту М. Но-

вицького і період його заслання дослідив С. Білокін [1; 2]. Всі ці матеріали зберігаються у ЦДАГО України (ф. 263, оп. 1. № 57013).

М. Новицький відбував покарання на Далекому Сході. Згодом, після звільнення у грудні 1941 р., він був прийнятий на роботу в Кожвинський лісокомбінат Молотовської області (Пермська область РФ). У квітні 1842 р., як військовозобов'язаний, М. Новицький був мобілізований до Народного комісаріату вугільної промисловості, за розпорядженням якого працював вантажником на шахті “Комсомолец” м. Кизил Молотовської області.

В архіві зберігається небагато матеріалів, що стосуються періоду заслання. Серед них – скарга М. Новицького про те, що йому не видали хлібної картки. “При таком положении продолжал работу в шахте. У меня нет денег, нет вещей, чтобы в течении 20 дней прокормиться” [10, од. зб. 369].

У 1846 р. М. Новицький повернувся до Києва. З того часу, впродовж шістнадцяти років, його життя було пов'язане з роботою в музеях Тараса Шевченка: спочатку в Літературно-меморіальному будинку-музеї ім. Т. Г. Шевченка (1946–1952), згодом у Державному музеї ім. Т. Г. Шевченка (1954–1962). Як вчений, він не мав тоді змоги друкувати всі свої наукові праці (у той час М. Новицький рецензував багато нових видань з шевченкознавства. Зберігаються машинописи його рецензій 1950–1960-х рр.) У ті роки М. Новицький працював над темою “Лектура Шевченка”, але в архіві, за винятком кількох одиниць, ці матеріали відсутні.

У ЦДАМЛМ України зберігаються матеріали про використання праць ученого тодішнім директором Державного музею ім. Т. Г. Шевченка К. П. Дорошенко: листування дружини Р. Товстухи-Новицької з редакціями часописів, газет “Радянське літературознавство” (од. зб. 439), “Советская Украина” (од. зб. 440), “Литературна газета” (од. зб. 442) та Спілкою письменників України (од. зб. 440) із проханням вказати справжнього автора статей, що були в них надруковані. На той час М. Новицький знайшов сорок невідомих листів різних осіб до Тараса Шевченка. А публікація під назвою “Неизвестные письма к Шевченко” з'явилася за підписом К. П. Дорошенко [3; 4]. На захист авторства М. Новицького виступили М. Рильський, Є. Шабліовський, Ф. Ястребов, М. Коцюбинська, Ф. Сарана, Ю. Івакін, А. Костенко [6, 8].

Того ж року, виснажений морально та фізично, М. Новицький залишає роботу в музеї. А через два роки, 29 березня 1964 р., його не стало. “Він прожив страшне життя мученика за Україну”, – сказав про його долю С. Білокін [2, 8].

Крім значного внеску в епістолярій, М. Новицький відшукав чимало документів до біографії Т. Шевченка. Зокрема, про його участь у конкурсі на заміщення вакантної посади вчителя малювання університету Св. Володимира (згодом вони були використані у збірнику “Тарас

Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814 – 1861” (1975; 2-е доп. вид. 1982), але прізвище М. Новицького тут не зазначено). У цій справі є ще документи до біографії Т. Шевченка до цього часу не оприлюднені (од. зб. 55).

Окремого дослідження й аналізу потребують знайдені М. Новицьким інші документальні матеріали до біографії Т. Шевченка: періоду дитинства [од. зб. 45], його перебування в Петербурзі (од. зб. 47), в Україні (од. зб. 53, 54), періоду заслання (од. зб. 58 – 62) та останніх років життя (од. зб. 63).

Як шевченкознавець, М. Новицький хотів віддати належну шану перших біографам Т. Шевченка – М. Чалому та О. Кониському. Про це свідчить його незавершена стаття “Біографи Т. Шевченка Чалий та Кониський” (1930) (од. зб. 1). У цій справі зберігаються також життєписи про Т. Шевченка, серед яких маловідомі на сьогодні праці В. Коряка “Життя Тараса Шевченка” (Х., 1929, 1930), А. Річицького “Тарас Шевченко в світлі епохи” (Х., 1925), Є. Шабліовського “Т. Г. Шевченко. Його життя і творчість” (Х., 1934).

Крім дослідження літературної творчості Т. Шевченка, М. Новицький працював також над вивченням і популяризацією творчості Шевченка-художника. В архіві є його рукописні матеріали до таких тем: “Живописные и графические работы Тараса Шевченка” (од. зб. 32), про альбом “Живописная Украина” (од. зб. 78), справи “Про дячка Богорського П.” (од. зб. 113), “Про Жуковського В. А.” (од. зб. 123), “Звіт Товариства заохочення художників за 1838–1843 рр.” (од. зб. 161). Є тут також неопублікована стаття “Живописец Ширяев” (од. зб. 6). У 50–60-х рр. М. Новицький брав участь у підготовці до друку сьомого, восьмого, дев’ятого, десятого томів мистецької спадщини Т. Шевченка у 10 т. – був автором багатьох коментарів до малярських творів Т. Шевченка, серед яких атрибутував “Портрет М. О. Луніна” та “Портрет Й. Ф. Рудзинського”.

Вагомим результатом шевченкознавчої праці М. Новицького було повернення до України рукописної спадщини Т. Шевченка, зокрема, автографів російських повістей. Тоді ним був виявлений невідомий лист Т. Шевченка до В. Григоровича, згодом у Києві знайдено ще сорок невідомих листів до Т. Шевченка (всі ці матеріали зберігаються нині у ВР ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України). Автограф поезії Т. Шевченка “Іван Підкова” зберігається у ВУАН, куди був переданий першою дружиною Л. П. Тецлав.

Видатною подією в шевченкознавстві стало видання “Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників” (1958), упорядниками якого були В. Косян, Л. Вікторова, А. Костенко, М. Новицький, Н. Полонська, Л. Потьомкіна, Р. Самойленко. Цікаво, що вчений таке видання мав намір здійснити ще у 1934 році, про що свідчить його лист до видавництва “Academia” і зібрані ним матеріали (од. зб. 378).

М. Новицький постійно надавав консультації багатьом шевченкознавцям. Його прізвище згадане у передмові до видання “Дневные записки плавания А. И. Бутакова на шхуне “Константин” для исследования Аральского моря в 1848–1849 гг.” (Ташкент, 1953). Відомо, що він також був науковим консультантом знаменитого фільму “Тарас Шевченко” (1951).

Невід’ємною частиною наукового процесу М. Новицького-шевенкознавця було опанування ним історичних матеріалів, що стосуються обставин суспільно-політичного та культурного життя XIX ст. – того періоду, коли жив і творив Т. Шевченко. Про це свідчать численні виписки на такі теми: “План окрестностей города Киева” (од. зб. 147), “Правила, за якими судять малоросійський народ” (од. зб. 149), “Великий театр. Музыка. 1840-1860-і рр.” (од. зб. 165), “Музыкальные новости и культурная жизнь” (з періодичної преси 1830–1860) (од. зб. 172), “Козацькі війська, військові нагороди XVIII-XIX ст. Термінологія” (од. зб. 205), “Обучение рекрутов. О производстве в унтер-офицеры” (од. зб. 207), “Нижній Новгород. Київ. Новопетровськ” (од. зб. 211), “Почтовые станции и тракты 1825–1840 рр.” (од. зб. 213) та ін.

Упродовж життя М. Новицький підтримував дружні стосунки з багатьма літературознавцями, письменниками, митцями. В його епістолярній спадщині близько ста адресатів: І. Айзеншток, Б. Антоненко-Давидович, П. Білецький, В. Бородін, В. Ганцов, П. Жур, І. Зільбернштейн, Ю. Івакін, О. Новицький, М. Рильський, Ф. Сарана, Є. Шабліовський.

Надзвичайно цікавим є листування М. Новицького з донькою відомого перекладача та шанувальника творів Т. Шевченка Корнія Чуковського – Людмилою Корніївною Чуковською (1907–1996). В архіві зберігається тридцять п’ять листів Л. Чуковської до М. Новицького, які варті того, щоб бути згодом оприлюдненими (од. зб. 349).

У листах М. Новицький часто просить вислати те чи інше видання із шевченкознавства. Ці книги становлять третю частину його великої бібліотеки, що також була передана до ЦДАМЛМ України. У його зібранні зберігається два примірники видання “Poezye Antoniego Sowy” (1859), одне з яких було в особистій бібліотеці Т. Шевченка. Крім шевченкознавчих, тут багато праць з літературознавства, мовознавства, живопису, музики, надруковані українською, російською та польськими мовами (загальна кількість книг 1181 примірник).

Опрацювання наукової спадщини М. Новицького, що зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України дасть можливість по-новому відкрити його ім’я й окреслити заслуги у розвитку шевченкознавства 20–60-х рр. XX століття.

¹ Білокінь С. Досьє шевченкознавця / Сергій Білокінь // Літературна Україна. – 2007. – 4 жовтня. – № 38 (5226). – С. 1, 8.

² Білокінь С. Досьє шевченкознавця / Сергій Білокінь // Літературна Україна. – 2007. – 11 жовтня. – № 39 (5227). – С. 7, 8.

³ Дорошенко Е. Неизвестные письма к Шевченко / Е. Дорошенко // Советская Украина. – 1962. – № 10. – С. 155–168.

⁴ Дорошенко Е. Неизвестные письма к Шевченко / Е. Дорошенко // Советская Украина. – 1962. – № 11. – С. 144–153.

⁵ Івакін Ю. О. Етапи розвитку радянського шевченкознавства / Ю. О. Івакін // Шевченкознавство підсумки й проблеми. – К. : Наукова думка, 1975. – 564 с.

⁶ Лист до редакції / За підписами М. Рильського, Є. Шаблювського, Ф. Ястребова, [та ін.] // Літературна Україна. – 16 листопада. – № 92 (1854). – 1968. – С. 8.

⁷ Новицький М. М. “Мочиморди” перед судом сучасників і досліду / М. М. Новицький // Життя і революція”. – 1930. – № 3. – Кн. III. – С. 123–145.

⁸ Центральний державний архів літератури і мистецтв України (далі – ЦДАМЛМ України), ф. 1, оп. 1, од. зб. 361, арк. 5.

⁹ ЦДАМЛМ України, ф. 1, оп. 1, од. зб. 367, арк. 2 зв.

¹⁰ ЦДАМЛМ України, ф. 1, оп. 1, од. зб. 369, арк. 8 зв.

¹¹ ЦДАМЛМ України, ф. 1, оп. 1, од. зб. 376, арк. 3.

¹² Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / Тарас Шевченко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова), В. С. Бородін, С. А. Гальченко [та ін.] ; ред. тому В. С. Бородін ; упоряд. В. С. Бородіна, Н. О. Вишневської ; комент. Л. Н. Большакова, В. С. Бородіна, Н. О. Вишневської, І. Г. Шовкопляса ; худож. Р. К. Пахолюк ; НАНУ; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. “Буквар южнорусский”. Записки народної творчості. – 2003. – 496 с.

В статье рассматриваются архивные материалы 1920–1960-х гг., среди которых и неизвестные на сегодня, ученого-шевченковеда Михайла Михайловича Новицкого (1892–1964), которые находятся в Центральном государственном архиве-музее литературы и искусств Украины.

Ключевые слова: архив М. Новицкого; рукописи; автографы; издания Тараса Шевченко; шевченковедение; работы по шевченковедению.

There is given the review of the archival materials of 1920–1960-ies, some of them are unknown documents of the Shevchenko’s expert Mykhailo Mykhailovych Novytskyi (1892–1964), stored in the Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine.

Key words: the archives of M. Novytskyi; the manuscripts; the signatures; the editions of Taras Shevchenko’s works; Shevchenko study; the works on Shevchenko study.